

AGRIDAĞI EFSANESİ'NDE SÖZELLİK DENEYİMİ VE BİCEMİN DEĞİŞİMİ

Özge AKSOY-SERDAROĞLU¹

Öz

Yaşar Kemal (1923-2015), halk kültürü motifleri açısından oldukça zengin bir coğrafyanın, Adana-Çukurova'nın çocuğudur. Sözlü kültürle yoğrulmuş bir yaşamın içinden yetişmiş bir roman yazarı olarak çağdaş Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Bu çalışmada, yazarın 1970 yılında yayımlanan, sinema ve operaya da uyarlanan romanı *Ağrıdağı Efsanesi*'ndeki sözellik deneyiminin izi sürülecektir. Bu çalışmanın amacı, *Ağrıdağı Efsanesi*'ndeki sözellik deneyimini, metnin imkân sağladığı veriler doğrultusunda yapılan yeni bir bakış açısına göre imge, dil ve anlatıcı boyutu olmak üzere üç başlık altında değerlendirmektir. Yaşar Kemal'in zengin sözellik deneyiminin yazılı kültüre ait modern anlatı tekniği ile etkileşimi sonucunda geçirdiği dönüşümün niteliklerini belirlemek ise bu yazının bir başka amacıdır.

Anahtar Sözcükler: *Ağrıdağı Efsanesi*, sözellik deneyimi, sözlü kültür, yazılı kültür

Abstract

Yaşar Kemal (1923-2015) is the child of Adana-Çukurova, a geography rich in folk culture motifs. As a novelist who grew up from a life kneaded with oral culture, he is one of the leading names of contemporary Turkish literature. In this study, the experience of verbalism in the novel *Ağrıdağı Efsanesi*, published in 1970 and adapted to cinema and opera, will be traced. The purpose of this study is to evaluate the verbal experience in the text under three headings: imaginary, language and narrator dimensions, according to a new perspective made in line with the data provided by the novel *Ağrıdağı Efsanesi*. Another purpose of this study is to determine the characteristics of the transformation of Yaşar Kemal's rich verbal experience as a result of the interaction of written culture with modern narrative technique.

Keywords: *Ağrıdağı Efsanesi*, verbal experience, orality, literacy

Giriş

Türk romanını sözlü birikimi yok sayarak Türk modernleşmesinin “geç kalmışlığı”nın sonucunda, yalnızca, Batı'daki örnekler “öyküen” bir tür olarak değerlendirmek, indirgemeci ve eksik bir yaklaşımdır. Türk romanı, Batı'da yazıldığı için yazılmıştır fakat geleneksel kaynaklardan da beslenmiştir. Sözlü anlatıdan yazılı anlatı tekniklerine geçiş aşamasında söz konusu yerel zenginliklerden türlü açılardan etkilenmek ve bu etkiyi bilinçli ya da bilinçsiz olarak sürdürebilmek şaşırtıcı bir durum değildir (Alpaslan, 2002: 12). Yaşar Kemal, sadece *Ağrıdağı Efsanesi*'nde değil, diğer yapıtlarında da geleneksel anlatı kalıplarından çokça beslenir. Yazarın gelenekle kurduğu bağlantı, “köyden gelme”siyle, “hamurunun köy geleneklerinin mayası ile yoğrulmuş” olmasıyla ve Çukurova ağıtları ile türkülü büyük hikâye metinleri derlemesiyle ilişkilendirilmiştir (Boratav, 1982: 412). Yaşar Kemal'in geleneğin canlı, bol sözlü ve parçalanamayan ifadelerle dolu bellek yükünün kaynağında, çocukluk döneminde bazı âşıklerle saz çalmaya ve atışmalar yapmaya çalışması da yatar. Yazarın, ağıtlar ve türkülü halk hikâyelerine dair derleme çalışmaları da romanlarındaki zengin sözellik deneyiminin kaynağını doğrular niteliktedir (Basquet, 1993: 35-41, Alıntılanan Topcu, 2008: 16).

Bu çalışmanın konusu, Yaşar Kemal'in *Ağrıdağı Efsanesi* adlı romanında yer alan geleneksel kaynağın sözellik deneyimiyle ilişkisini sorgulamak ve modern yazılı kültürün pratikleriyle etkileşimi sonucunda geçirdiği dönüşümü ortaya koymaktır. *Ağrıdağı Efsanesi* üzerine şimdiye dek yapılmış çalışmalardan biri, Yaşar Kemal'in “Ağrıdağı Efsanesi” Başlıklı Romanına Arketipsel Bir Yaklaşım başlığıyla Gökay Durmuş'a aittir. Söz konusu çalışma, metnin arketipsel açımlarına odaklanmış ve metindeki arketipler, “Türk mitolojisi ve sosyal yaşamındaki etkileriyle” kurulan ilişki bağlamında ele alınmıştır (Durmuş, 2010: 22). *Ağrıdağı Efsanesi* romanına yönelik yapılan çalışmalardan bir diğeri ise Mahfuz Zariç'e ait Ağrıdağı Efsanesi Romanında Mitik ve İdeolojik Yapı başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada ele alınan konu da yine arketipsel bakış açısının ortaya koyduğu “mit türleri ve mitik

¹ Arş. Gör., Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oaksoy@baskent.edu.tr

sembollerden “ayrılma-arama-yolculuk mitleri, sınama miti, ödül miti, geriye dönüş miti, anima miti, ölüm ve diriliş miti pek çok mitik aşama kalıpları” üzerinden ilerlemektedir (Zariç, 2011: 71).

Bu çalışmada ise yukarıda sözü edilen çalışmalardan farklı olarak sözellik deneyimi temel alınmakla birlikte metnin sunduğu yapıya göre planlanan yeni bir bakış açısı üzerinden yorum getirmek amaçlanmıştır. Walter Ong’un Türkçeye ilk kez 1995’te aktarılan ünlü çalışması *Sözlü ve Yazılı Kültür*’de öne sürdüğü kuramsal yaklaşım ışığında *Ağrıdağı Efsanesi*’ndeki sözellik deneyimi “İmge Boyutu”, “Dil Boyutu” ve “Anlatıcı Boyutu” olmak üzere üç alt başlık etrafında sorgulanacaktır. “İmge Boyutu” alt başlığı altında “aşk”, “aşık”, “imtihan”, “yardımcı ve engelleyici motifler”, “kuş”, “su”, “kaval”, “at” motiflerinin gelenekte yer alan imgesel anlam derinlikleri, “dil boyutu” alt başlığı altında “formülistik sayılar”, “eklemeler”, “kümelemeler”, “tekrarlamalar” ve “anlatıcı boyutu” alt başlığı etrafında ise “tutucu söylem”, “mücadeleci tavır”, “duygudaşlık ve katılımcılık”, “değişmeyen ortam dengesi”nden söz edilecektir. Sonraki bölüm, kurmacanın gelenekten koparak özerkleşen yapısı hakkında olup modern yazılı kültürün kurmacaya etkisinin nitelikleri üzerine odaklanacaktır. Sonuç bölümünde ise *Ağrıdağı Efsanesi*’nin imkân verdiği sözellik deneyiminin bireysel ve toplumsal bir yapıya evrilmesinin işaretlerinden söz edilecektir.

1. Sözellik Deneyimi

1.1. İmge Boyutu

Halk bilimsel açıdan zengin motifler içeren bu roman, Ağrıdağı’nın kültürel özellikleri hakkında bilgi vermesinin yanında geleneksel anlatı kalıplarının yanında, modern anlatı tekniklerine uygun psikolojik ve varoluşsal değişimi yansıtan karakterlere sahiptir. Roman, farklı hikâyelere de yer vermesi bakımından çeşitli sözellik deneyimi sunar. Öyle ki Ağrıdağı’nın öfkesinin anlatıldığı hikâyenin yanında saraya inşa edilen zindanın bile bir hikâyesi vardır (Yaşar Kemal, 2015: 34-36). Öte yandan kervan şeyhinin ve meşenin de hikâyelerinden söz edilir (Yaşar Kemal, 2015: 57).

Ağrıdağı Efsanesi, “dağlı” Ahmet ile Osmanlı paşası Mahmut Han’ın kızı Gülbahar arasında filizlenen aşkı konu edinir. Bu aşk, Osmanlı paşası Mahmut Han’a ait bir atın, beklenmedik şekilde, Ahmet onu geri gönderse bile Ahmet’e sürekli geri dönmesiyle alevlenecektir. Çok iyi kaval çalan Ahmet’e bu özelliği geçmişinden mirastır. İki göbek öteden ataları da kaval çalar. Atın, kaval sesinden etkilendiği düşünülür. Öyle ki Gülbahar da Ahmet’in kaval çalmasından çok hoşlanmıştı. Atın Ahmet’i bulması ve yanından gitmemesinin hikâyesi de geleneksel aktarım teknikleriyle hikâye anlatıcılarının dilinden sözel belleğe ve farklı coğrafyalara aktarılır: “Atın, Ahmedin, Sofinin, Musa Bey’in hikâyeleri Vandan Malatyaya, Malatyadan Kafkasa, oradan Anadolu içlerine kadar yayıldı. At üstüne, Ahmet üstüne dengbejler türküler çıkardılar, gittikleri yerlerde söylemeye başladılar” (Yaşar Kemal, 2015: 31). Zengin ve iç içe geçmiş bir kurmaca yapıdan söz edilir. Romanda masal hayvanlarından biri olarak beliren at imgesi, bozkır kültürü gereği insana en yakın hayvanlardan biridir ve kutsal bir yönü vardır. Romanda at imgesinin namus kavramıyla eş değer düşünülmesi de gelenekle ilişkisini güçlendiren bir detaydır.

Geleneksel anlatılarda, özellikle halk hikâyelerinde aşk imtihanı, sabır imtihanı, bilmece, soru sorma imtihanları gibi farklı sınamalar işlenmektedir (Kekeç, 2015: 176). Romanda, Ahmet affedilmenin ve Gülbahar’la kavuşmasının yolunu, Mahmut Han’ın teklifini sunduğu Ağrıdağı’nın tepesine çıkma fikrinde bulur ve bu fikri hiç düşünmeden kabul eder. Aşk ve yiğitlik sınamasından geçen Ahmet, imtihanın sonunda ölümden kurtulur, istediğine ulaşır (Yaşar Kemal, 2015: 114). Gülbahar’ın Ahmet’e âşık olması, Sofi’den methini duyarak ve Ahmet’in çaldığı kaval sesinden büyülenerek gerçekleşir. Birbirlerini ilk gördükleri anı da daha sonra aralarında yâd edeceklerdir ve birbirlerini daha o anda fark ettiklerini de birbirlerine hatırlatacaklardır. Kahramanların karşılaşması ve aşkın ortaya çıkışı mesnevilerde de düşte görme, methini duyma, tesadüfen gördüğü resmine âşık olma, birlikte

yetişmeleri gibi vesilelerle verilir (Kekeç, 2015: 195). Romanda, Gülbahar için geçen şu cümleler de bu bağlamda geleneğin etkisini ortaya koyar niteliktedir: “Belki belki, kim bilir. Düşlerinde görmüştü belki de... Öylesine bildik, öylesine yakın” (Yaşar Kemal, 2015: 33). Aşık, sevgili, yardımcı ve engelleyici figür daha çok mesnevi türündeki sözel kültürde belirgindir. Birinci kişiler, aşık ve sevgilidir. Bunların yanında onlara yardım eden sürekli bir ikinci kişi ya da kişiler vardır. Karşıt pencereden de bu işleyişin ilerleyişini kesmesi beklenen engelleyici kişi ya da kişiler çıkacaktır. *Ağrıdağı Efsanesi*, bu yapıya uygun kişi kadrosuna sahiptir. Sofi, Hüso, Şeyh ve halk, yardımcı figürler kadrosunu oluşturur. Engelleyici figür kadrosuna dâhil olanlar ise Mahmut Han'ın oğlu, Gülbahar'ın kardeşi Yusuf, hanın adamları ve kısmen de olsa, annedir.

1.2. Dil Boyutu

Sözlü kültürün belirli rakam ve sayılar üzerinden geliştirdiği birtakım ifadeleri vardır. Bu sayılar çoğunlukla üç, yedi, kırk... olarak belirlenen “formülistik sayılar”dır. *Ağrıdağı Efsanesi*'nde de üç rakamı birçok yerde geçmektedir. Ak kuş kanadını üç kez suya daldırır (Yaşar Kemal, 2015: 11), Ahmet Atını üç kez aşağıya bırakıp gelir (Yaşar Kemal, 2015: s.16), gölün üzerinde bir hikaye anlatıcısı, üç gün üç gece boyunca türkü söyler (Yaşar Kemal, 2015: 45), Gülbahar üç kez Şeyhin omzundan öper (Yaşar Kemal, 2015: 57), Osmanlı paşası Mahmut Han, Ahmet'e kırk gün müsaade verdikten sonra başını alacağını buyurur, Memo üç kere olanca kudretiyle Ahmet ve Gülbahar'ın üzerine uyudukları sırada kılıcını kaldırır ve geri çeker (Yaşar Kemal, 2015: 65) ve Osmanlı paşası Mahmut Han'a, adamlarına isterse üç gün boyunca onlarla savaşabileceğini söyler (Yaşar Kemal, 2015: 71), Osmanlı paşası Mahmut Han'ın oğlu Yusuf; babasına duyduğu korku yüzünden üç gün üç gece rahat uyuyamaz, sayıklar (Yaşar Kemal, 2015: 76), anlatılan bir başka efsanevi hikaye de halk anlatıcısının dilinden, aşıklardan birinin üç kere seslendiğini ve üç kere Ağrıdağı'nın sesine karşılık verdiğini dile getirir (Yaşar Kemal, 2015: 97), aynı hikayede sevda kuşunun üç yavrusu olduğundan bahsedilir ve bu üç yavruyla uçtuğu anlatılır (Yaşar Kemal, 2015: 97), Ahmet doruğa çıkmadan önce Osmanlı paşası Mahmut Han'a üç gece boyunca bu doruğa bakacağını söyler (Yaşar Kemal, 2015: 103). Üç rakamından başka, romanda yedi rakamıyla ilgili de ayrıntılar bulunur: “*Bir kadın, bir erkek dizilmiş gövenden uzunluğu gelip saraya kadar dayanıyor, yedi davulcu, yedi zurnacı aynı havayı çalarak bu uzun gövendi ancak idare edebiliyorlardı*” (Yaşar Kemal, 2015: 84).

Ağrıdağı Efsanesi, sözel anlatının anlamın belirginleşmesine yardımcı, canlı bir ortama ait göstergeler içeren bir roman olarak da yorumlanabilir. Küp Gölü'nden, gölün etrafındaki kayalardan, kayaların renginden söz edilir. Çiçeklerinden ve gölün kenarına gelip kavallarıyla oturan çobanlar vardır. Tam gün biterken gölün üstüne gelen ak kuşun göle konması ve konup gidince çobanların da gölden gitmeleri anlatılır. Bu anlatımın üsluba yansımaları birbirinden kopuk değildir; aksine bütünlüklü, birbirine eklemeli, “ve” kullanımlı, şiirsel ve akıcıdır:

“*Her yıl karlar eriyip de bahar gözünü açınca, Ağrıdağı'nda bir ulu tazelik patlayınca, gölün kıyıları, ince kar çizgisinin üstü, keskin, kısa, küt çiçeklerle dolar. Çiçeklerin rengi alabildiğine parlaktır. En küçük çiçek bile mavi, kırmızı, sarı, mor kendi renginde çok uzaklardan bir renk pırlıtsı olarak balkır. Ve keskin kokular. Gölün mavi suyu, bakır rengi, toprağı baş döndürücü keskin kokularla kokar. Ve bu kokular çok uzaklardan duyulur. Ve her yıl Ağrıdağında bahar gözünü açtığında, çiçeklerle, keskin kokular, renklerle, bakır rengi toprakla birlikte Ağrıdağının güzel, kederli kara gözlü, iri yapılı, çok uzun, ince parmaklı çobanları da kavallarını alıp küp gölüne gelirler*” (Yaşar Kemal, 2015: 9). Aynı şiirsellik ve eklemeli yapı, Ahmet'in kaval çaldığı an anlatılırken de belirir: “*Ve dağ yürüyordu kaval sesinde. Ve uçurumlar, çığlar, ayaz gece, yıldızlar patlıyordu. Ay ışığı patlıyordu. Ve dağ bütün hışmıyla yürüyordu. Terlemiş, soluklanan...*” (Yaşar Kemal, 2015: 13). Güneşin betimlemesi yapılırken de güneşe ait özellikler birbirine eklenerek ardıl bir sıra halinde verilir: “*Ağrının yamacına yapışmış güneş kıpkırmızıydı. Güneş değil de iri yuvarlak, parıl parıl yanan billur kırmızısı bir elmaya benziyordu. Camdan bir elmaya.*” (Yaşar Kemal, 2015: 46).

Ağrıdaki Efsanesi'nde, geleneksel anlatı kalıplarının kısa ve bellekte kolayca kalabilen belirli kalıp ifadeleri de yer alır. Kümeleme yoluyla bu ifadeler, sözlü kültürde daha rahat aktarıma ve dolaşıma dâhil olurlar: “ak kuş”, “harman yeri büyüklüğünde göl”, “bakır rengi toprak”, “kır at”, “ak sakallı”, “ala şafak”, “kuğu boyunlu”, “kıvırcık kirpikli”. Ahmet için “ağır, heybetli erkek” (Yaşar Kemal, 2015: 34), paşa için “ulu bir kartal” (Yaşar Kemal, 2015: 43), Gülbahar tanımlamaları için “sırma tel”, “ceren bakışlım”, “suna boy”, “Leyla sevda”, Şeyh için “pirupak, aydınlık” (Yaşar Kemal, 2015: 57) gibi ifadeler kullanılır. Karakterlere dair nitelermelerin kümeler halinde söz öbekleriyle verilmesi, anlatımın şiirselliğini, akıcılığını ve kolay anlatılabilirliğini sağlayan sözlü kültür özelliklerindedir.

Sözlü anlatımın akıcılığını, kalıcılığını, rahat aktarımını ve dolaşımını sağlayan bir diğer özelliği de bol tekrarın olmasıdır: “*Ağrıdaki doruğuna yakın yerinde, güneybatı yamacında bir göl vardır, adına küp gölü derler...*” ile başlayan ifadeler roman boyunca dört kez dile getirilir (Yaşar Kemal, 2015: 51, 96, 115, 119). Atın, Ahmet’e Hak’tan yadigarlığı hakkındaki töre bilgisi tekrar edilen ifadelerdendir (Yaşar Kemal, 2015: 14, 16, 17, 18, 19, 27, 28, 31, 42...). Memo, Gülbahar’a tekrar ederek ne istersem verir misin diye sorar (Yaşar Kemal, 2015: 70). Hikâye anlatıcılarının, çobanların ve bilirvanların yas türküleri de anlatımda tekrar eden unsurlardır (Yaşar Kemal, 2015: 82, 97).

Anlatıcı, Ağrıdaki’nın öfkesinin efsanevi hikâyelerinin halkın kültürel belleğinde yer ettiğinden söz eder ve bu hikâyeye, kavalıyla Sofi’den ve hikâyeye anlatıcılarının dilinden canlılığını korumaktadır (Yaşar Kemal, 2015: 28).

1.3. Anlatıcı Boyutu

Sözlü gelenekte hikâyeye zor şartlar altında bellekte kalabildiğinden yazılı kültüre göre daha değerlidir ve hikâyeyi anlatana gösterilen hürmet fazladır. Yazılı kültürde bu değer giderek azalmaktadır. Romanda, töreleri ve geleneği iyi bilen Sofi’ye saygı duyulduğu, Ahmet’in onun fikirlerine önem vermesi ve atı Sofi’nin sözlerinden sonra kabul etmesi üzerinden anlaşılabilir. Sofi, ölüm pahasına bile olsa ya da Osmanlı’ya başkaldırmak uğruna da olsa töreye karşı gelinemeyeceğine dair iletiyi romanın başında Ahmet’e vermiştir (Yaşar Kemal, 2015: 14,16). Öyle ki romanın ilerleyen kısımlarında Şeyh de törenin özelliklerini bildiğinden Gülbahar’ın yanında olmuştur, Mahmut Han’ın değil (Yaşar Kemal, 2015: 57, 58).

Sözel anlatılar, sözlü bellekte yer etmek için vurucu ve çarpıcı birtakım özelliklere sahip olmak durumundadır. Bu bağlamda, şiddet ve mücadeleye uygun anlar çok canlı ve biraz da abartılı şekilde tarif edilir. Bu mücadelecî tavrın her bir ayrıntısının incelikle tasvir edilmesi *Ağrıdaki Efsanesi*'nde Ağrıdaki’nın öfkesi, Memo’nun dövüş anı (2015: 71) ve Yusuf’un çocukluğunda babasının zulmüne şahit olduğu an (Yaşar Kemal, 2015: 72) olarak belirir.

Anlatıcının roman boyunca bazen Mahmut Han’ı bile aslında özünde iyi olarak göstermesi, Ahmet’i ve Gülbahar’ı, Sofi’yi, yardımcıları ve halkı olumlu özellikleriyle ele alması, Mahmut Han ve adamlarını genel olarak yoz şekilde ele alması, nesnel mesafeyi ortadan kaldıran, duygudaş ve katılımcı bir anlatım tarzının ortaya koyulduğunu gösterir.

Sözlü anlatımın yazılı anlatımdan en dikkat çekici farklarından biri, tanımlarla ve türlü anlam yükleriyle ilgilenmeden, ortamın canlılığını insanın psikolojik verilerinden çok, fiziksel değişimlerine odaklanarak vermesidir. Yüz ifadeleri, jestler, mimikler, el ve kol hareketleri, ses tonu değişimleri gibi... Ele alınan dünya, insanı, tüm varoluşsal haliyle ele alan bir anlam dünyasıdır: Osmanlı paşası Mahmut Han’ın tasviri (Yaşar Kemal, 2015: 21), babasının gazabından korkan Yusuf’un anlatımı (Yaşar Kemal, 2015: 50-51), Memo’nun Ahmet’le Gülbahar’ı sarılmış halde bulduktan sonraki hali (Yaşar Kemal, 2015: 62).

2. Biçimin Özerkleştiği Bilinç Düzeyinin Değiştiği Noktalar: Sözlü-Yazılı Kültür Etkileşimi

Sözlü anlatım ile yazılı anlatımın ilgilendiği zihinler birbirinden farklıdır. Sözlü kültür emarelerini bilerek yazılı kültüre ait eserleri incelemek daha incelikli ve farkındalık düzeyi yüksek bir okuma yapmayı mümkün kılar. Bilinçli ya da bilinçten bağımsız biçimde, yazılı kültürü meydana getiren sözlü kültür emareleri zenginleştirici ve gelişime ön ayak olması bağlamında ele alınabilir. Sözlü birikimin bütünleştirici etkisi göz ardı edilmemelidir. İnsan, doğumundan önce gelişen/gelişmekte olan sözlü kültür evrenine kendiliğinden dâhil olur fakat yazının inceliklerini, kurallarını sonradan ve kendine özgü şekilde öğrenir. Yazı, zihnin işleyiş biçimini kökten değişime uğratan bir etkinliktir: “İnsan bilincini en çok değiştiren tekil buluştur” (Ong, 2007: 97). Bu fikirden hareketle yazının yeni ve kendine özgü tekniklere sahip bir kültürel etkinlik olduğu yorumu yapılabilir. Yazının sistematik gelişimine yol açan matbaa da teknolojik bir ilerleme olarak ele alınırsa yazının modern dünyaya ait bir kültürel kavram olduğu ortaya çıkar. “Araç gereç kullanımını zorunlu kılar, kalem, fırça, özenle işlenmiş kâğıt, hayvan derisi ve tahta gibi yüzeyler, boya, mürekkep vb” (Ong, 2007: 101). Modern dünyada birey, yazı aracılığıyla kendisine “özerk bir söylem” (Ong 2007: 97) yaratabilmiştir. Bu “özerk söylemi” kurarken de “belirli kurallar” (Ong, 2007: 101) çerçevesinde var olan yazı sistematığına uyar. Yazı yazmak bireyin kendisi, kalemi ve kâğıt arasında yaşanan özgün ve “yalnız başınlık taşıyan bir eylem” (Ong, 2007: 122) dir. Yazının bütün bu köktenci özelliklerine rağmen “yazı özünde sözlü, konuşmaya dayalı olan kelimeyi görsel mekâna yerleştirmiştir” (Ong, 2007: 146). Yazar ve okur arasında hayali bir ilişki vardır. Yazar, metnini hayali bir kişiye adar. Sözlü anlatıda ise böyle keskin ayrımlar yoktur. Sözlü kültür ürünleri hem icra edenin hem de dinleyenlerin ortak malı haline gelebilir. Karşılıklı etkileşimleri sayesinde icra eden ve dinleyen geleneği yeniden yorumlayarak yoğurlar.

Ağrıdağı Efsanesi, anlatıcının geleneksel motifleri derinleştirdiği bir romandır. Ağrıdağı'nın herkese öfkesiyle meşhur olduğunu bildirir; fakat Ahmet'e öfkelerini sunmamasının nedeni üzerine okuru sorgular. Bunu da Mahmut Han'ın zalimliği ve zorbalığıyla ilişkilendirir ki bireysel bir kahramanın aşk hikâyesinden yola çıkarak verilmek istenen, halkın da işin içine karıştığı bir toplumsal iletiye dönüştürecektir. Bu yönelim, geleneğin alışılmış aşk hikâyesi yapısından farklıdır. Anlatıcıya göre üzerine düşünülmesi gereken noktalar, Osmanlı ve halk arasındaki uyumsuzluğun gerçekçi bir sorun olarak işlenmesi, halkın devlet kavramını sorgulaması ve uyanmasıdır. Dikkat çekilen, yüzyıllık bir öfkenin Ağrıdağı'nda değil de “Halkdağında” belirmesi ve Han'ın bundan “korkması” sonucunda mücadeleden çekilmesidir. Anlatıcı, yazı ile genel iskeletin içerik yönünü değiştirebilecek bir bilince erişmiştir. Barry Sanders'a göre, “sözellikte hiçbir şey aynı ya da kesin değildir” (Sanders, 2013: 29). Bu, hikâye anlatıcıları veya çobanlar gibi hep aynı hikâyenin farklı şekillerde dışavurumunu değil kendine özgü yapısını vurgular. Kendine özgü yapıdır çünkü anlatıcı, sözlü kültürle deneyimlediklerini yeni bir sonu hayal ederek yeniden kurar, dönüştürür. Bu noktada romanda beliren toplumsal bir güç olarak halk imgesi, yenidir.

2.1. Ahmet'in Bireysel Değişimi

Ahmet'in bireysel bir dönüşüm geçirerek Gülbahar ile Memo arasındaki ikircikli durumu düşünmesi ve ihtimaller karşısında kendini aldatılmış hissederek Gülbahar'a duyduğu aşkı tüketmesi kişisel bir durumdur. Bilindiği gibi sözlü birikimde âşık ile sevgili arasında aşka dair bir kuşku yaşanmaz. Âşık da sevgili de birbirlerinin aşkıdan emindir. Ahmet ise artık kendi iç dünyasına çekilen bir karaktere dönüşmüştür. İç dünyasında yaşadığı düşünce iklimi Ahmet'e farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Tam da bu noktada Ahmet'in geleneksel bir âşık tipinden modern anlatıda kullanımlarına alışık olunan değişime açık bir karaktere dönüştüğünden söz edilebilir. Sözlü bellekte âşık ile maşukun birbirine kavuşmak için çektikleri çile, eylemleri, direnişleri ve vazgeçemeyişleri kabul edilebilir, olağan durumlardır. Bu kurmaca yapıda ise anlatıcının Gülbahar ile Memo arasındaki duruma dair geleneğin tersine belirsiz bir durum yaratmış olması dikkat çekicidir. Beklenen kurmaca yapı, Ahmet ve Gülbahar'ın kavuştuklarının manzarası olması gerekirken Ahmet'in içindeki kuşku, arayışı sonlandıramamış olması ve intihara yönelmesi beklenmedik, şaşırtıcı bir durumdur. Yenidir.

Sonuç

Geleneğin dönüşümü bağlamında sözlü ve yazılı kültürün birbirini besleyen dinamik ekseninde *Ağrıdağı Efsanesi* hem akıcı bir anlatıma hem de yoğun bir içselleştirme deneyimine sahne olur. Romandaki sözellik deneyiminin izi sürüldüğünde sözel ifade kalıpları, geleneksel tipler ve aşk anlatısına ait içeriğin geçirdiği dönüşümün, yazı teknolojisinin ortaya koyduğu özerk alanda, içsel ifadelere, bireysel anlamda değişen karakterlere ve bir toplum anlatısına evrildiği anlaşılmıştır. Yaşar Kemal, kaleme aldığı *Ağrıdağı Efsanesi* romanı ile modern yazılı kültürün yerelden evrensele ulaşabilen çağdaş bir “roman ozanı” olduğunu kanıtlar.

Kaynakça

- Alpaslan, G. G. (2002). *XIX. Yüzyıl Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Boratav, P. N. (1984). *Folklor ve Edebiyat*. Adam Yayınları: İstanbul.
- Durmuş, G. (2010). “Yaşar Kemal’in “Ağrıdağı Efsanesi” Başlıklı Romanına Arketipsel Bir Yaklaşım”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1, 21-29.
- Kekeç, İ. (2015). Geleneksel Türk Tahkiyesinin Modern Türk Hikayesine Yansımaları (1990-2010). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Kemal Yaşar (2015). *Ağrıdağı Efsanesi*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Ong, W. J. (2007). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon). Metis Yayınları: İstanbul.
- Topcu M. (2008). Yaşar Kemal’in Romanlarında Halkbilimi Unsurları. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Sanders, B. (2013). *Öküzün A’sı*. (Çev.: Şehnaz Tahir). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Zariç, M. (2011). “Ağrıdağı Efsanesi Romanında Mitik ve İdeolojik Yapı”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2, 58-72.

Gökçe ULUS (2020) *ORHAN VELİ ŞİİRİNDE ÖZNE VE VAROLUŞ* Ankara: Kurgan Edebiyat, 396 sf., ISBN: 978 - 605 - 7997- 52 - 3.

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN-ÇELİK*

Orhan Veli Şiirinde Özne ve Varoluş, 2020 yılında yayınlanmış bir araştırma ve inceleme kitabıdır. 2020 yılı, aynı zamanda, şair, deneme, makale ve hikâye yazarı Orhan Veli'nin ölümünün (1914-1950) yetmişinci yıldönümüne denk gelmektedir.

Orhan Veli, özellikle 1940 sonrası Türk edebiyatında şiir anlayışı, sanatı ve eserleriyle iz bırakmış, modernist edebiyat anlayışının yerleşmesinde bir öncü olmuştur. O, daha ilk şiirleri yayınlanmaya başladığı andan itibaren Türk edebiyatında sürekli olarak konuşulan, eserleri ile yaşayan, şiir üzerine yazdıklarıyla tartışmalar yaratan önemli bir şahsiyettir.

Kitap, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde hazırlanan (2019) doktora tezinden üretilmiş, büyük oranda bu çalışmaya bağlı kalınarak yayınlanmıştır. Gökçe Ulus'a gelene kadar Orhan Veli üzerine yapılan çalışmaların hemen tümü (yazılan makaleler ya da hazırlanan kitaplar) geleneksel eleştiri metotları bağlamında ele alınmıştır. Gökçe Ulus bu çalışmada, Orhan Veli şiirlerini özne bağlamında ele almakta, konuyu bu şekilde sınırlandırmakta, öznenin varoluş problemlerini tartışmaya açarken modernist okuma biçimlerinden yararlanmaktadır. Şiir çözümlemeleri yapılırken Hegel, Marks, Freud ve Lacan'ın yaklaşımları esas alınarak kuramsal yapı bu teorisyenlerin görüşleri üzerine temellenmektedir. Çalışma bu haliyle tektir ve orijinal bir nitelik taşımaktadır.

Kitap, "Ön Söz", "Giriş", "Sonuç" ve "Kaynakça" dışında altı bölümden oluşmaktadır. Bölümler şöyle sıralanabilir: "I. Bölüm: Psikanalitik Bakış Açısı, Şiirsel Söylem ve Metaforik Söylem", "II. Bölüm: Özne ve Varoluş Biçimlerinin Algısal Boyutu", "III. Bölüm: Hegel Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Özne ve Varoluş Kavramları ve Metaforik Düzlem", "IV. Bölüm: Marx Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Bilinç ve Emek Kavramları Bağlamında Özne", "V. Bölüm: Freud Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Nevrotik Yaratım Süreci / Öznenin Bilinçaltı Atakları" ve "VI. Bölüm: Lacan Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Özne ve Varoluşun Sınırları".

Orhan Veli Şiirinde Özne ve Varoluş isimli çalışmanın "Giriş" bölümü, Orhan Veli'nin hayatı, sanatı ve eserleri üzerine yazılmış bilgileri içermektedir. Bu bölümde, sanatçının eserlerinin tam bir dökümü yapılmış, bunlar kronolojik olarak tasnif edilerek sıralanmış ve değerlendirilmiştir. Buraya aynı zamanda Orhan Veli şiiri üzerine 2019 yılına kadar yapılmış olan akademik incelemelerin tümü alınmış, çalışma alanı net olarak ortaya konmuştur.

Birinci Bölüm, "Psikanalitik Bakış Açısı, Şiirsel Söylem ve Metaforik Söylem" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, eleştiri kitabının kuramsal altyapısını oluşturmaktadır. Burada öncelikli olarak üç temel mesele tartışılmaya açılmaktadır. İlki, şiirde psikanalitik eleştiri kavramının nasıl bir uygulama alanı olduğu üzerinedir. İkinci olarak şiirsel söylem üzerine yapılan tanımlamalar, modern şiir kavramları açısından yapılmaktadır. Üçüncü unsur, şiirlerde önemli bir anlatı aracı olan metaforik söylem kavramından ne anlaşıldığı meselesi üzerine temellenmektedir.

İkinci Bölüm, "Özne ve Varoluş Biçimlerinin Algısal Boyutu"dur. Burada "özne" kavramının Antik Yunan döneminden itibaren tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ele alınmıştır. Felsefi yaklaşım ve eleştirel düşünce tarihi, özne kavramının anlaşılmasında başvurulan ana kaynaklar durumundadır. Antik Yunan'dan modern çağlara gelindiğinde, Descartes, Kant, Hegel, Marx, Nietzsche özne kavramı tekrar ele almışlar ve tartışmışlardır. Daha yakın bir geçmişte Husserl, Heidegger, Sartre, bu kavramı, yeni

* dilek@hacettepe.edu.tr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ve Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Öğretim Üyesi.

bilgi kuramları ışığında ele almışlardır. Gökçe Ulus, tarihteki bu akış sırasına göre, özne kavramının varoluş sorunsalına geçiş yapmıştır. Orhan Veli, özne olmanın, var olmanın, yaşamın ve ölümün sancılarını şiirlerine aktaran bir sanatçıdır. Burada bu meseleler tartışmaya açılmadan önce kuramsal açıklamalar yapılmış, sonra bu kavramların şiirlerdeki izdüşümleri ortaya çıkartılmıştır.

Üçüncü Bölüm, “Hegel Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Özne ve Varoluş Kavramları ve Metaforik Düzlem” konu başlığını taşımaktadır. Bu ana bölüm altında üç alt başlık yer almaktadır. Bunlar, “İnsanın Sınırlılığı / Varoluşun Sınırsızlığı”, “Doğanın Öz Olarak Kabulü / Varlığın Özbilince Ulaşması” ve “Öznenin Kurgulanması Bağlamında Özbilinç Oluşumu ve Efendi – Köle Diyalektiği”dir.

“İnsanın Sınırlılığı / Varoluşun Sınırsızlığı” alt başlığının işlendiği bölümde Orhan Veli şiirleri, Hegel söyleminde özne ve varoluş kavramlarıyla sınırlandırılarak metaforik düzlemde değerlendirilir. Kitabın bu bölümünde, Orhan Veli şiirinde, gerçek, oluş ve özgürlük kavramları ile sınır ve sınırsızlık kavramları önce felsefi boyutta sonra da estetik boyutta tanımlanmaktadır. “Doğanın Öz Olarak Kabulü / Varlığın Özbilince Ulaşması” alt başlığı altında, insanın varlığı ve doğa arasındaki bağ üzerinde durulmuştur. Burada ayrıca öznenin öteki ben ihtiyacı ile yalnızlık kavramları, varlığı bütünleme isteği ile yolculuk metaforları ele alınmıştır. “Öznenin Kurgulanması Bağlamında Özbilinç Oluşumu ve Efendi – Köle Diyalektiği” kısmında, Hegel’in Efendi Köle diyalektiğinden yola çıkılarak Orhan Veli şiirindeki Tanrı, ölüm, devlet, bürokrasi ve savaş ile askerlik temaları ele alınmaktadır.

Dördüncü Bölüm, “Marx Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Bilinç ve Emek Kavramları Bağlamında Özne” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm de “Sınıf Ayrımı ve Emeğiyle Varolan - Küçük, Sıradan- İnsanlar”, “Ücretli Emek ve Mülkiyet” ve “Marx Tipi Yabancılaşma” başlıklarını taşıyan üç alt bölümden oluşmaktadır.

Orhan Veli şiirinde küçük insanlar ve onların dünyası sıklıkla dile getirilen temalardan birisidir. Bu meseleye Gökçe Ulus öncesi çalışmalarda çoğunlukla tematik açıdan yaklaşılmıştır. Burada Orhan Veli şiirlerinde yer alan küçük insanlar Marx örneğinde ele alınarak çözümlenmektedir. Şiirlerdeki toplumsal sınıflar, sınıflar arası mücadeleler, mülkiyet kavramı ile insanın emeğe ve kendisine yabancılaşması temaları örneklerle açıklanmaktadır.

Beşinci Bölüm, Freud Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Nevrotik Yaratım Süreci / Öznenin Bilinçaltı Atakları” başlığını taşımaktadır. Freud ve psikanalitik çözümleme yöntemleri Orhan Veli şiirlerini anlamlandırma açısından yeterli malzemeyi vermekte, şiirlerdeki metaforlar bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Ayrıca Orhan Veli’nin *Garip* kitabına yazdığı Önsöz de bize göstermektedir ki, -1940’lı yıllarda- çok erken bir dönemde, psikolojik tutum, bilinçaltı kavramları şairin bu konudaki ilgi ve beğenilerini ortaya koymaktadır.

Bu bölüm psikanalitik yöntem uygulamaları esasında beş alt başlık şeklinde düzenlenmiştir. “Korku / Kaygı / Anksiyete / Fobi / Obsesyon”, “Melankoli”, “Simgesel Düş Yorumları”, “Varoluş Biçimleri” ve “Varoluş Sıkıntısı: Bastırılan Cinsellik”. Orhan Veli şiiri, psikanalitik çözümleme için epeyi bir malzeme vermektedir demiştik. Gerçekten de burada özellikle sanatçının şiirlerini yaratım süreci, varoluş problemleri, öznenin varoluş sürecindeki durumları, şairin şiirine yansıyan bilinçaltı atakları ... estetik boyuta taşınarak ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Kitabın en doyurucu ve dikkat çekici bölümü de bu kısımdır denilebilir.

Beşinci Bölüm, “Lacan Örneğinde Orhan Veli Şiirlerinde Özne ve Varoluşun Sınırları”nda başlığını taşımaktadır. Burada da bir önceki bölümde olduğu gibi psikanalitik eleştiri yöntemi kullanılmış ancak Freud sonrası dönemi kapsayacak kuramcılar ve çalışmalar temel alınmıştır. Orhan Veli’nin şiirleri bu kez Lacan örneğinde ele alınmış, günümüz eleştiri kuramları ışığında değerlendirilmiştir. Lacan söz konusu olduğunda şiirlerde varsayılan özne kavramı, görüntüsel bir imge olarak ayna metaforu, baba imgesi, arzu nesnesi olarak insan ile dil kavramı, öznenin varoluşunu açıklayan anahtar kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökçe Ulus bu kavramları şu alt başlıklarda ele almaktadır: “Yeni Bir Özne Algısı: Bildiği Varsayılan Özne”, “Görüntüsel İmge: Ayna”, “Öznenin Varlığındaki Sızı: Baba”, ve “Bilinçdışı Yoluyla Şekillenen Dil”.

Orhan Veli Şiirinde Özne ve Varoluş kitabı her ne kadar Orhan Veli’nin şiirleri ile sınırlandırılmış bir çalışma ise de sanatçının *Garip Önsözü* ile düzyazı tarzında kaleme aldığı metinleri de, yeri ve zamanı geldiğinde değerlendirmeye dahil edilmiştir. Orhan Veli modernist Türk şiirine bir açılım

getirirken edebiyatımızdaki geleneksel şiir algısını da yıkmıştır. Böylesine yenilikçi ve avangart bir sanatçının şiirleri üzerine şimdiye kadar çok çalışma yapılmış olmasına rağmen modern eleştiri yöntemleri açısından bu boyut ve derinlikte yaklaşılmamıştır. Kitap bu eksikliği gidermekte ve önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Özne ve varoluş problemi meselesi, araştırmacıya modernist bir tutumu ve modern eleştiri kuramlarını uygulama açısından bir açılım sağlamaktadır. Hegel, Marx, Freud ve Lacan, modernist özne zincirini tanımlama konusunda ele alınacak en önemli kuramcılardır. Bu konu, kitap içerisinde her ne kadar Orhan Veli şiiri için bir uygulama alanı bulmuşsa da genel okur için de bir anlamda modernist metinleri çözümlene aşamasında önemli kaynak konumundadır. Ayrıca bu kişiler, -burada şiirlerin-genel olarak metinlerin metaforik düzleme taşınmalarında yol gösterici kuramcılar olmuştur.

Kitapta, felsefi ve psikanalitik yaklaşım, araştırmanın temel bakış açısı ve yöntemini oluşturmaktadır. Orhan Veli şiirlerinde, bireysel ve toplumsal temalar bulunmaktadır. Ayrıca şiirlerin derinlikli söylem alanı, şairin yaratıcı gücü, bu metinlere çok çeşitli bakış açılarıyla yaklaşabilmeyi olanaklı kılmaktadır. Gökçe Ulus bu gerçeklikten yola çıkarak, şairin duygu ve düşünce durumlarının altında yatan nedenleri, metaforlar aracılığıyla ortaya çıkartmıştır. Metafor kullanımı üzerinden felsefi söylem ve psikanalitik eleştiri yöntemlerine ulaşmıştır.

Orhan Veli Şiirinde Özne ve Varoluş isimli kitap, Türk edebiyatının iyi bir sanatçısını yeni tarz bir bakış açısı ile ele almakta, modernist bir tutum sergilemekte ve çağdaş yorumları içermektedir.